

Hoe dissociatief is het? Een verdachte met 'geheugenverlies'

Dit artikel gaat over een nuchtere en neurologisch intacte verdachte die beweert geen herinnering te hebben aan hoe hij iemand met een mes dodelijk verwondde. Zulke verdachten zijn er wel meer. Forensisch psychologen zien het in voorkomende gevallen als hun opgave om te onderzoeken of het 'geheugenverlies' onder de definitie van dissociatieve amnesie kan worden gebracht. Waarom die term in de strafrechtelijke context misplaatst is, leggen we aan de hand van onze casus uit. Het komt erop neer dat wraak zoet is en paniek blind en dat 'geheugenverlies' voor een delict bij het laatste, maar niet bij het eerste past.

De zaak 1

'Aardappelen', antwoordde de verdachte toen de verhoorders hem vroegen wat hij had ontbeten. De verhoorders wisten heel goed dat de verdachte enkel brood had gegeten. De verdachte was een Iraakees die al enige tijd legaal in Nederland verbleef. Hij werkte voor een koeriersdienst. Maar hij kreeg ruzie met zijn baas en diens zoon. Met een mes stak hij de zoon neer. Die overleed aan zijn verwondingen. De Iraakse man werd onmiddellijk aangehouden, vastgezet en verhoord. Hij beweerde dat hij zich niets kon herinneren van de steekpartij. In technisch opzicht was het bewijs tegen hem echter overweldigend.

'Ik weet het niet'

Het aantal verdachten dat zoiets zegt over het delict dat hen ten laste wordt gelegd, is talrijk. Bijna altijd gaat het om geweldsdelicten en vaak is er zo'n overvloed aan belastend materiaal dat er weinig ruimte overblijft voor twijfel aan het ouderschap van de verdachte. De Iraakse man paste wat dat aangaat in het plaatje.

In een ander opzicht week hij nogal af van het gangbare profiel. Want de categorie is rijkelijk gevuld met verdachten die hun partner aftuigden of, nog erger, van het leven beroofden.¹ Het begint er vaak mee dat de partner aankondigt de relatie te willen beëindigen. Het startpunt kan ook een stap later liggen: de partner die volledige zeggenschap over de kinderen opeist. De verdachten die het betreft, ervaren zo'n boodschap als een diepe krenking en reageren erop met een geweldsuitbarsting. Het is niet ongebruikelijk dat zij terugblikkend zo'n explosie typeren met frases als: 'ik was mezelf niet meer', 'ik was in een roes' of 'ik stond buiten mezelf'.

De intuïtieve plausibiliteit van zulke typeringen is groot. Dat heeft alles te maken met overbekende iconen, waarbij als oudste voorbeeld *Dr. Jekyll and Mr. Hyde* van Robert Stevenson (1886) kan gelden. Het veelvuldig geïmiteerde thema in deze novelle is hoe plotselinge persoonlijkheidsveranderingen, geweld, en geheugenverlies elkaar trouw begeleiden. Via de route van films en boeken heeft dit sjabloon zich als een boktor ingevreten in het collectieve bewustzijn, waaruit verdachten – en soms ook deskundigen – putten als zij proberen uit te leggen hoe het zover heeft kunnen komen.²

Maar klopt het ook? Kan het dat daders met een gezond en nuchter brein een gewelddadig delict vergeten? Er bestaat in elk geval een vakterm voor het vergeten van ingrijpende gebeurtenissen: dissociatieve amnesie. Het idee erachter is dat *slachtoffers* uit zelfbescherming vervelende herinneringen naar een ander, minder toegankelijk deel van hun bewustzijn kunnen drukken. Herinneringen en bewustzijn raken dan 'gedissocieerd'. Dus ja, de vakterm is voorhanden, maar voor het overige zijn er toch redenen om te betwijfelen dat uitgerekend *daders* een dissociatieve amnesie voor moord, doodslag of zware lichamelijke mishandeling aan de dag kunnen gaan leggen. Het punt is dat een delict kenmerken in zich bergt die geheugen bevorderend werken. Ten eerste bestaat een delict uit handelingen en is het dus meer dan alleen semantiek. Ten tweede: een delict plegen, dat doe je zelf en daarmee is het een deel van jouw autobiografie. Ten derde: een delict is een emotionele gebeurtenis; het behoeft geen vergezocht scenario om te begrijpen waarom evolutionair gezien, mensen emotionele dingen beter onthouden dan neutrale. En ten vierde: aan een delict denk je liever niet terug, maar zodra je de herinnering eraan onderdrukt, dringt die ze zich sterker aan je op. Van al die ingrediënten op zich – motorische component, zelfrelevantie, emotionele lading, voorwerp van mentale ontwijking – staat vast dat ze het geheugen aanjagen.³

Als een neurologisch intacte en nuchtere verdachte dan toch beweert compleet geheugenverlies voor het delict te hebben, denkt een verstandige deskundige al snel: dit zou geveinsd kunnen zijn.

De zaak 2

Ook de forensisch psychiaters die zich over de zaak van de Iraakse verdachte buigen, denken aanvankelijk in deze richting. Al in een vroeg stadium worden zij door de officier van justitie geconsulteerd. Dat heeft ermee te maken dat de verdachte zich raar gedraagt. De verdachte lacht vreemd tijdens de verhoren, weet niet hoe oud hij is, meent dat we in het jaar 2020 leven en zegt gekke dingen als naar zijn ontbijt wordt gevraagd. Het idee dat hij veinst, wordt verlaten wanneer het gedrag van de verdachte gaandeweg psychiatrische allure krijgt. Hij is passief, eet weinig, maakt een timide indruk en

* Prof. dr. H.L.G.J. Merckelbach en dr. M.V.M. Peters zijn verbonden aan de sectie Forensische Psychologie van de Universiteit Maastricht.

1. Dat is niet alleen onze ervaring als getuige-deskundigen in dit soort zaken, maar strookt ook met de observaties en statistieken van McSherry 2004.

2. Zie voor andere voorbeelden Baxendale 2004.

3. Zie voor een uitgebreide toelichting Merckelbach & Jelicic 2005 (hoofdstuk 13).

onderneemt uiteindelijk een suïcidepoging. Dat laatste is veelzeggend. Want simulanten zijn tot veel in staat, maar een verhänging ensceneren is voor hen toch een brug te ver. Collega's van de verdachte vertellen overigens dat hij in de dagen voorafgaand aan het delict een goed gemutste indruk maakte. Geen spoor van een depressie toen.

Besloten wordt om de verdachte in een psychiatrische observatieafdeling te plaatsen. Daar krijgt hij antipsychotische medicatie en dat zet zoden aan de dijk. Geleidelijk aan is er weer een normaal gesprek met de verdachte mogelijk. De conclusie van de forensisch psychiaters: de verdachte leed enige tijd aan een zware depressie met psychotische kenmerken en daarbij hoorde ook een ontregeld geheugen. Maar, zo merken de psychiaters terecht op, de depressie en de geheugenproblemen zijn een *reactie* op het delict en de daaropvolgende arrestatie. Ze gingen er niet aan vooraf. Dat is een belangrijke constatering voor wie zich – zoals rechters doen – de vraag stelt of de verdachte bij zijn volle verstand was toen hij de zoon van zijn baas neerstak. Dat de verdachte *achteraf* last kreeg van een depressie en dito geheugenproblemen sluit op geen enkele manier uit dat hij kon weten wat hij deed toen hij met het mes stak.

Oorzaak en gevolg

Er zijn auteurs die, in weerwil van wat we hierboven erover zeiden, menen dat dissociatieve amnesie voor delicten bestaat. Zij hameren op de sleutelrol die plotselinge provocatie, intense woede, geïmproviseerde gewelddadigheid en geheugenverlies – in die volgorde – spelen. De Britse psycholoog Michael Kopelman spreekt over *crimes of passion* en zegt er dit over: 'The offence is unpremeditated and unplanned, usually homicide, and often takes place in a state of extreme emotional arousal.'⁴ Kopelman wordt daarin bijgevallen door de Canadese psychologen Swihart, Yuille en Porter, die het begrip *red out* munten voor deze vorm van geheugenverlies: 'Apparently an individual can get so angry with his/her intimate partner that s/he can severely beat or kill that partner and then not remember doing so: that is, they can experience a red-out resulting in circumscribed dissociative amnesia.'⁵

Er is door deze deskundigen allerlei casuïstiek naar voren geschoven, casuïstiek die het fenomeen van dissociatieve amnesie voor delicten zou moeten illustreren. Neem Jan Charlton die in 2002 haar minnaar, miljonair Danny O'Brien, op gruwelijke wijze vermoordde. Kopelman verklaarde als getuige-deskundige in de rechtbank dat het slachtoffer Charlton had geprovoceerd en dat Charlton derhalve in blinde woede had gehandeld. Kopelman tegen de jury: 'All I, as an expert, want to tell you is that this kind of amnesia can occur. It is plausible and there have been related similar cases in the past.'⁶ Later hoorde de jury dat O'Brien geboeid en geblinddoekt was geweest, klaar voor een spannend rondje seks. De moord was uitgevoerd met een bijl, waarmee Charlton 20 keer had toegeslagen. Een bijl behoort niet tot de standaarduitrusting van de doorsneekeuken. Het valt moeilijk te

begrijpen hoe iemand die wordt geprovoceerd en ad hoc een delict pleegt snel aan een bijl kan komen. Getuigen vertelden dat O'Brien al langer met de gedachte speelde om de relatie met Charlton te beëindigen, wat een financiële ramp voor haar zou betekenen. Charlton was van de naderende relatiebreuk op de hoogte, maar dat is niet iets wat je makkelijk onder de definitie van plotselinge provocatie kunt scharen. Charlton had haar vierjarige dochtertje het lijk van O'Brien laten ontdekken en was toen met het ontzette meisje naar de politie gegaan om het verhaal over haar geheugenverlies te doen. Ook dat maakte een wel doordachte, zij het ook perfide indruk. Charlton werd uiteindelijk tot 42 maanden gevangenisstraf veroordeeld en is inmiddels weer op vrije voeten. Kopelman, Swihart en al die andere psychologen die het idee aanhangen van dissociatieve amnesie voor delicten zijn geen amateurs. Het zijn door de wol geverfde deskundigen. Maar in hun acceptatie van wat daders zoal vertellen over de aanloop van het delict en hun daaropvolgend geheugenverlies klinkt wel naïeve goedgelovigheid door. Hun kritiekloze houding is opmerkelijk. Want er bestaat nogal wat onderzoek waarin het verhaal dat daders doen over hun delict wordt afgezet tegen objectieve reconstructies. Daaruit blijkt steevast dat daders de aanloop van het delict aanmerkelijk minder gepland en meer door anderen uitgelokt – 'hij begon' – voorstellen dan het feitelijk was.⁷ Het is dus oppassen geblazen met de schets die daders (en verdachten) zelf geven over oorzaken en gevolg van hun delict.

De zaak 3

Over aanloop en afloop in het geval van de Iraakse verdachte hoeven we niet te speculeren. Er waren getuigen en er werden telefoontjes door de hoofdrolspelers gepleegd. Op basis daarvan is een precieze reconstructie mogelijk. Die ziet er als volgt uit. Op de avond van het drama is de verdachte thuis. Hij woont in een kleine flatwoning. De verdachte heeft een vriend te eten. Ze hebben nauwelijks alcohol gedronken. De verdachte is bezig met het fijnsnijden van de sla, als er wordt aangebeld. Hij gaat opendoen. Voor de deur staat zijn baas, diens zoon en een vriend van de zoon. Er ontstaat een woordenwisseling. De verdachte vindt dat zijn baas hem in de afgelopen weken te weinig heeft betaald. Daarom heeft hij de televisiegids van die week nog niet rondgebracht. De baas is boos en wil de televisiegidsen terug hebben. De verdachte weigert ze te geven en dan stormen de baas en zijn gezelschap de hal van het appartement binnen. De gast van de verdachte – die voor het overige niets met de ruzie te maken heeft – is doodsbang. Hij ervaart de situatie als bedreigend. Dat geldt ook voor de verdachte. 'Ik dacht dat ze me van het balkon wilden gooien', zal hij later zeggen.

Er ontstaat een vechtpartij, waarbij de zoon met het mes in het hart wordt gestoken. De zoon strompelt naar buiten en overlijdt bij de voordeur. De verdachte doet de voordeur op slot en belt 112 om te melden dat er iets vreselijks is gebeurd. Afgaande op het telefoonverkeer speelt de hele escalatie zich tussen 20.18 uur en 20.21

4. Kopelman 2013, p. 20.

5. Swihart e.a. 1999.

6. 'BBC News' 15 mei 2002; zie: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/england/1989296.stm.

7. Bijvoorbeeld Porter & Woodworth 2006.

uur af. Ook als de psychotische depressie inmiddels is opgeklaard en de verdachte gehoord kan worden over wat er gebeurde in die 3 minuten, houdt hij vol zich niet te kunnen herinneren met een mes te hebben gestoken.

Wraak is zoet

Aan begrippen als *crimes of passion* en *red outs* ligt de aanname ten grondslag dat mensen zo woedend kunnen worden dat ze later vergeten wat ze deden. Die aanname strookt met cliché-uitdrukkingen als 'blinde woede'. Clichés of niet, de vakliteratuur levert een totaal ander beeld op en dát telt. In een studie zagen proefpersonen bijvoorbeeld televisiebeelden die angst, walging of woede opwekten. Later werd hun geheugen voor de fragmenten getest. Woede bleek het geheugen te bevorderen: 'memory is best for images evoking anger'.⁸ Er zijn meer experimenten in dit genre gedaan en ze komen allemaal tot een vergelijkbare conclusie. Waarom dat zo is, wordt inzichtelijk als je er Nico Frijda's psychologische obductie van de woede in zijn standaardwerk *The Emotions* op naslaat.⁹ Frijda: '(...) woede impliceert dat er sprake is van een doel en dat het bereiken daarvan geobstrueerd wordt door anderen. Maar het doel is wel nog steeds aanwezig en het obstakel valt weg te nemen door kordaat op te treden. Dat is woede.' Aan deze empirisch gefundeerde beschrijving en haar associaties met doelgerichtheid, controle, en bewustzijn moeten we voorrang geven boven de lekenpsychologie die spreekt van clichés als 'blinde woede'. Ook Douwe Draaisma wijst er in zijn *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt* op dat mensen een scherp geheugen hebben voor beledigingen en krenkingen. Dat heeft ermee te maken, aldus Draaisma, dat ons geheugen voor zulke episodes een dubbele boekhouding voert: we slaan de vernedering op, maar ook het gezichtsverlies dat we hebben geleden.¹⁰ Of, zoals een andere auteur het compact uitlegt: 'Wraak is zoet, onder andere, omdat een geslaagde wraakactie verloren eigenwaarde compenseert, gezichtsverlies tenietdoet, een vernederd en gekrenkt ego herstelt.'¹¹

Zodoende is het hele idee van dissociatief geheugenverlies voor woede-uitbarstingen tot nader order onwaarschijnlijk. Totdat Kopelman, Swihart of andere auteurs met sterkere gevalsbeschrijvingen komen dan die van Jan Charlton. We doelen dan op onderzoek dat het existentiebewijs levert voor woede-uitbarstingen die men later vergeet. Tot dan kunnen we beter luisteren naar Nico Frijda, Douwe Draaisma en trouwens ook Leo Tolstoy die in *The Kreuzer Sonata* (1889) een man die zijn vrouw in een vlaag van woede doodde het volgende laat zeggen: 'When people say they don't remember what they did in a fit of fury, it is rubbish, falsehood. I remember everything and did not for a moment lose my memory.'

De zaak 4

De Iraakse verdachte was niet woedend, maar bang geweest. Zei hij. Op verzoek van de rechter-commissaris

bestudeerden mijn collega's en ik zijn geval. De rechter-commissaris wilde weten of het geheugenverlies dat de man zei te hebben gesimuleerd was. We keken daarom naar zijn voorgeschiedenis. Daarbij konden we ook beschikken over zijn dossier zoals dat bij de Naturalisatie- en Immigratiedienst bekend was. We ontdekten dat de man de wijk naar Nederland had genomen nadat hij in Irak met de dood was bedreigd. Zijn ouders – Koerden – hadden een winkel gehad. De verdachte had vaak in die winkel gestaan. Op een dag was er een jongen met een geweer binnengelopen. Er had een worsteling plaatsgevonden, het geweer was afgegaan en de jongen was in zijn voet geraakt. De Iraakse verdachte had de jongen in een taxi geholpen. Hoe hulpvaardig dat ook was geweest, de familie van de jongen had later een aanzienlijke schadevergoeding voor de verbrijzelde voet geëist. Daaraan kon de Iraakse verdachte niet voldoen, wat tot een serie van doodsbedreigingen had geleid. Op zeker moment had de lokale politie hem gearresteerd. Tijdens de verhoren op het politiebureau was hij geschopt en had men zijn rug met stalen kabels bewerkt. Na zijn vrijlating had hij het veiliger gevonden om naar Nederland te vluchten en daar betere tijden af te wachten. Die waren inmiddels gekomen. Hij wilde binnenkort terug. Zijn vrouw woonde nog steeds in Irak. Hij was stellig van plan om in zijn geboortedorp een huis te bouwen en er met haar een normaal gezinsleven te gaan leiden. Daarom verzamelde hij bouwspullen. In de woonkamer van zijn flat stonden een kleine betonmolen en een houtzaag, die hij naar Irak wilde verschepen. Wie deze voorgeschiedenis op zich laat inwerken, begint te snappen waarom de Iraakse verdachte na zijn arrestatie in een ernstige depressie raakte. De arrestatie en insluiting doorkruisten zijn plannen om terug te keren naar Irak. Maar nog belangrijker is deze overweging: zijn voorgeschiedenis maakt begrijpelijk waarom de Iraakse verdachte totale paniek voelde toen zijn baas met twee handlangers het appartement binnenstormde.

En paniek is blind

Woede valt niet makkelijk ten prooi aan amnesie. Je kunt je wel later schamen voor je woede-uitbarsting en dan *zeggen* dat je het allemaal niet meer weet. Maar dat is van een andere orde dan je echt niet meer kunnen herinneren hoe je woedend tekeer ging.

En angst? Neurobiologen maken wel onderscheid tussen distale en proximale bedreiging. Als een bedreiging ver weg is (distaal), zijn de prefrontale hersenen actief: ze wikken en wegen en proberen de beste koers uit te stipelen. Dat gebeurt op een bewuste en gecontroleerde manier. Als een bedreiging dichtbij (proximaal) komt en de situatie van *circa-strike* intreedt – een aanval is waarschijnlijk – wordt de neuronale controle verlegd naar de fylogenetisch oudere middenhersenen, die een defensieve reflex voorbereiden en in rap tempo uitvoeren.¹² Daar komt geen bewustzijn meer aan te pas en de geheugencapaciteit in een toestand van acute dreiging is bovendien zeer beperkt. Instructief in dit verband is

8. Newhagen 1998, p. 273.

9. Frijda 1986, p. 429.

10. Draaisma 2001.

11. Dennen, van der 2003, p. 74.

12. Mobbs e.a. 2007.

onderzoek naar parachutisten en hun geheugen. Bekend is dat bij elke sprong angstniveaus torenhoog oplopen. Vlak voor een sprong is het vermogen van parachutisten om informatie op te slaan in het geheugen er beroerd aan toe en alles wijst erop dat de prefrontale cortex ondermaats functioneert. Het verklaart waarom het regelmatig voorkomt – zelfs bij ervaren springers – dat parachutisten vergeten aan de noodparachute te trekken als hun hoofdparachute dienst weigert. Acute dreiging legt de hogere cognitieve centra – de centra die je nodig hebt om een welbewuste actie uit te voeren – lam.¹³ Het verklaart ook waarom heel wat overlevenden van rampen – sommige studies vinden percentages van 30% – later vertellen dat ze zich niet herinneren hoe ze uit het brandende vliegtuig of zinkende schip zijn ontsnapt.¹⁴ In het geval van acute dreiging is het dus goed mogelijk dat je een defensieve reflexhandeling uitvoert en daar later geen weet van hebt. De term 'amnesie' is ongeschikt om dat type dynamiek te beschrijven. Amnesie veronderstelt pathologie, een ziekelijke geheugenafwijking. Maar er is niets ongezonds aan reflexhandelingen die buiten het bewustzijn blijven. Integendeel. De term 'dissociatie' is evenmin bruikbaar om te begrijpen wat gebeurt in een situatie van acute bedreiging. Dissociatie verwijst naar een psychisch gemotiveerde manoeuvre om informatie weg te drukken uit het bewustzijn. Als het al bestaat, speelt het zich af op niveaus die hoger liggen dan het reflexmatige gedrag dat onder acute bedreiging tot stand komt.

De zaak 5

We bezochten de Iraakse verdachte in zijn cel. Als we hem ontmoeten, komt hij net uit de bibliotheek. Hij heeft een boek geleend over zonne-energie. Hij vertelt dat zodra hij uit de gevangenis komt, hij terug naar Irak wil om zijn huis te bouwen. Hij wil dan zonnepanelen op het dak leggen. Vandaar het boek.

We interviewen hem over de fatale avond.

Verdachte: 'Ik moet het gedaan hebben. Kan niet anders. Maar ik kan het me niet herinneren.'

Wij: 'Hoe kan het dan dat u zich die vechtpartij in de winkel van uw ouders wel zo goed herinnert? Dat is toch gek?'

Verdachte: 'Toen was ik niet in paniek. Het was een klein mannetje. Maar die avond kwamen ze met z'n drieën naar binnenstormen.'

We gaven de verdachte een reeks van tests om te bezien of hij misschien niet toch een show opvoerde met zijn geheugenverlies. Onze belangrijkste test was gebaseerd op foto's van de plaats delict en op wat de politiemensen die als eerste ter plekke waren er later in hun proces-verbaal zoal over zeiden. De test bestond uit een serie van vragen met telkens twee alternatieven: het correcte antwoord en een even plausibel, maar fout antwoord. Bijvoorbeeld: 'Heeft u vlak voordat uw baas bij u aan de deur belde nog met hem getelefoneerd? Ja/Nee.' Instructie aan de verdachte: omcirkel het goede antwoord; als u het niet weet, gok dan. Simulanten hebben de neiging

om goede antwoorden te vermijden en daardoor gaan ze onder de gokkans presteren.¹⁵ Daarvan was bij de Iraakse verdachte bij lange na geen sprake. Hij beantwoordde 10 van de 15 vragen correct. Op een variant van dit type taak met 46 vragen haalde hij een goedscore van 42.¹⁶ We vonden dus geen aanwijzing dat de verdachte geheugenverlies probeerde te veinzen.

In ons rapport aan de rechter-commissaris concludeerden we dan ook dat we geen reden hadden om te twijfelen aan verdachte's bewering dat hij zich niets van het mes kon herinneren. Het paste bij hoe zijn gast de fatale avond beschreef: dat de situatie dreigend was geweest en dat de steekpartij zich binnen luttele seconden had afgespeeld.

Andere zaken

Het lacunaire geheugen van de Iraakse verdachte is van een andere orde dan wat deskundigen doorgaans verstaan onder dissociatieve amnesie. Deze term gebruiken in een zaak zoals die van de Koerdische verdachte kan enkel conceptuele mist opleveren (zie tabel) en daar is de rechter niet mee geholpen.

Dissociatieve amnesie versus de lacunaire herinneringen van de Iraakse verdachte

	Dissociatieve amnesie	Iraakse verdachte
Aanleiding	provocatie	dreiging
Emotie	woede	paniek
Mechanisme	dissociatie	reflex
Gevolg	geheugenverlies	fragmentarisch geheugen
Juridische relevantie	overmacht	noodweer (-exces)
Wetenschappelijke verankering	zwak	sterk

Als dissociatieve amnesie in de betekenis die we hierboven uiteenzetten al bestaat, rijst de vraag hoe relevant het is voor de kwestie van toerekeningsvatbaarheid. Het blote feit dat verdachten later geen herinnering meer (zeggen te) hebben aan hun delict, betekent niet dat zij op het moment van het delict in een toestand van overmacht verkeerden, buiten staat om hun gedrag te sturen. Oftewel: dissociatieve amnesie houdt niet afwezige of zelfs maar verminderde toerekeningsvatbaarheid in, ofschoon nogal wat deskundigen en juristen wel geneigd zijn om in zulke verbanden te denken.¹⁷ Het geheugenverlies kan immers heel goed het *gevolg* van het delict zijn in plaats van dat het er *oorzakelijk* mee is verbonden.¹⁸

Zo'n reactieve vorm van geheugenverlies speelde zeker ook een rol in de zaak van de Iraakse verdachte. Hij reageerde met een psychotische depressie op zijn voorlopige hechtenis en een onderdeel daarvan was een algehele ontwrichting van zijn cognitieve vermogens, het geheugen

13. Leach & Griffith 2008.

14. Eriksson & Lundin 1996. Zie ook Mobbs e.a. 2009 en Baldwin 2013.

15. Zie voor een uitgebreide beschouwing: Merten & Merckelbach 2013.

16. Het betrof de *Malingier Scale* van Schretlen e.a. 1992. Zie ook Peters e.a. 2013.

17. Zie hierover: Dekker & Van Marle 2012.

18. 'Most instances of psychogenic amnesia tend to be more the result of the crime and not the cause thereof', schrijft Stevens 2000, p. 289.

gen inclusief. Maar zijn geval was complexer: ook nadat zijn depressie was opgeklaard, kon de man zich niet herinneren hoe hij met zijn mes had uitgehaald naar het slachtoffer. Dat onvermogen kwam voort uit acute dreiging en dat is potentieel wél relevant voor het vraagstuk van de strafuitsluitingsgronden, heel speciaal voor dat van noodweer(exces). Uit de context blijkt immers dat de verdachte werd belaagd en in een reflex had gehandeld, daarbij gebruikmakend van een wapen dat in zijn onmiddellijke nabijheid voorhanden was. De rechtbank oordeelde inderdaad dat er sprake was geweest van noodweerexces en besloot tot ontslag van alle rechtsvervolging.¹⁹

Dit vonnis stemt goed overeen met hoe andere rechters in vergelijkbare zaken hebben geoordeeld. Zo was er het geval van de kapper die door een agressieve man werd belaagd terwijl hij een klant aan het knippen was. De kapper had een schaar in zijn rechterhand en verwondde daarmee zijn belager. De kapper: 'Ik was mij er niet van bewust dat ik stekende bewegingen heb gemaakt. Ik weet nog wel dat ik de man terugsliep, me onbewust van het feit dat ik de schaar nog in mijn hand had.' Ook in dit geval nam de rechtbank aan dat er sprake was van noodweerexces, een oordeel dat in hoger beroep standhield.²⁰ Er was vervolgens de zaak van de edelsmid – een gewezen soldaat met een posttraumatische stressstoornis (PTSS) – die in zijn atelier werd aangevallen door vier mannen. De mannen bedreigden hem met breekijzers, een vechthond en *pepperspray*. De edelsmid greep een siermes dat voor hem op de werkbank lag en verwondde daarmee twee van zijn belagers dodelijk. Zijn herinneringen aan hoe hij gestoken had waren lacunair. In hoger beroep oordeelde het hof dat er sprake was geweest van noodweerexces en ontsloeg de verdachte van alle rechtsvervolging.²¹

De rechterlijke uitspraken in deze zaken leggen meer psychologisch inzicht aan de dag dan Kopelman, Swihart en al die andere aanhangers van het idee van dissociatieve amnesie. Terwijl deze psychologen – in strijd met hun eigen vakliteratuur – nog menen dat woede mensen in een staat van psychische overmacht kan brengen en hen later de herinneringen aan een gewelddadig delict kan doen laten vergeten, wijzen de rechters erop dat het de constellatie van acute dreiging en reflexief handelen is waarbij herinneringen fragmentarisch blijven en de vraag van noodweer(exces) zich laat stellen. Je kunt het ook zo zeggen: de juristen snappen waarom wraak zoet is en paniek blind.

Literatuur

Baldwin 2013

D.V. Baldwin, 'Primitive mechanisms of trauma response: An evolutionary perspective on trauma-related disorders', *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 2013, 37, p. 1549-1566.

Baxendale 2004

S. Baxendale, 'Memories aren't made of this: Amnesia at the movies', *British Medical Journal*, 2004, 329, p. 1480-1483.

Dekker & Van Marle 2012

J.A. Dekker & H.J. van Marle, 'Amnesie als excuus voor verantwoordelijkheid'. *Ethiek & Maatschappij*, 2012, 14, p. 39-45.

Dennen, van der 2003

J.M.G. van der Dennen, 'De evolutionaire aspecten van wraak', *Justitiële Verkenningen*, 2003, 29, p. 73-87.

Draaisma 2001

D. Draaisma *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt. Over het autobiografisch geheugen*, Groningen: Historische Uitgeverij 2001.

Eriksson & Lundin 1996

N.G. Eriksson & T. Lundin, 'Early traumatic stress reactions among Swedish survivors of the m/s Estonia disaster', *British Journal of Psychiatry*, 1996, 169, p. 713-716.

Frijda 1986

N. Frijda, *The Emotions*, Cambridge: Cambridge University Press 1986.

Kopelman 2013

M. Kopelman, 'Memory disorders in the law courts', *Medico-Legal Journal*, 2013, 81, p. 18-28.

Leach & Griffith 2008

J. Leach & R. Griffith, 'Restrictions in working memory capacity during parachuting: A possible cause of "no pull" fatalities', *Applied Cognitive Psychology*, 2008, 22, p. 147-157.

McSherry 2004

B. McSherry, 'Criminal responsibility, fleeting states of mental impairment, and the power of self-control', *International Journal of Law and Psychiatry*, 2004, 27, p. 445-457.

Merckelbach & Jelicic 2005

H. Merckelbach & M. Jelicic, *Hoe een CIA-agent zijn geheugen hervond en ander waargebeurde verhalen. Geheugenverlies in en buiten de rechtszaal*, Amsterdam: Contact 2005.

Merten & Merckelbach 2013

T. Merten & H. Merckelbach, 'Forced-choice tests as single-case experiments in the differential diagnosis of intentional symptom distortion', *Journal of Experimental Psychopathology*, 2013, 4, p. 20-37.

Mobbs e.a. 2007

D. Mobbs, P. Petrovic, J.L. Marchant, D. Hassabis, N. Weiskopf, B. Seymour, R.J. Dolan & C.D. Frith, 'When fear is near. Threat imminence elicits prefrontal periaqueduct-

19. Zie ECLI:NL:RBUTR:2012:BW8621.

20. Zie ECLI:NL:RBAMS:2008:BD1957 en ECLI:NL:GHAMS:2010:BX5708.

21. Zie: ECLI:NL:GHSHE:2010:BN0221. De zaak is ingewikkelder dan we haar hier voorstellen. Zie ook: ECLI:NL:RBMAA:2009:BH0730.

al gray shifts in humans', *Science*, 2007, 317, p. 1079-1083.

Mobbs e.a. 2009

D. Mobbs, J.L. Marchant, D. Hassabis, B. Seymour, G. Tan, M. Gray & C.D. Frith, 'From threat to fear: The neural organization of defensive fear systems in humans', *Journal of Neuroscience*, 2009, 29, p. 12236-12243.

Newhagen 1998

J.E. Newhagen, 'TV news images that induce anger, fear, and disgust: Effects on approach-avoidance and memory', *Broadcasting & Electronic Media*, 1998, 42, p. 265-276.

Peters e.a. 2013

M.J.V. Peters, K.I.M. Oorsouw, M. Jelicic & H. Merckelbach, 'Let's use those tests! Evaluations of crime-related amnesia claims', *Memory*, 2013, 21, p. 599-607.

Porter & Woodworth 2006

S. Porter & M. Woodworth, 'I'm sorry I did it ... but he started: A comparison of the official and self-reported homicide descriptions of psychopaths and non-psychopaths', *Law and Human Behavior*, 2006, 31, p. 91-107.

Schretlen e.a. 1992

D. Schretlen, S.S. Wikins, W.G. van Gorp & J.H. Bobholz, 'Cross-validation of a psychological test battery to detect faked insanity', *Psychological Assessment*, 1992, 4, p. 77-83.

Stevens 2000

Ph. Stevens, 'Forget me not: Thoughts on the crossroads between law and medicine in assessing claims of amnesia', *South African Journal of Criminal Justice*, 2000, 274, p. 273-289.

Swihart e.a. 1999

G. Swihart, J. Yuille & S. Porter, 'The role of state-dependent memory in red outs', *International Journal of Law and Psychiatry*, 1999, 22, 199-212.